

Maria Janion

"Pisariew i litieraturno-obszczestwiennoje dwizenije szestidiesiatych godow", L. A. Płotkin, Leningrad-Moskwa 1945, Akadiemija Nauk Sojuza SSR... : [recenzja]

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce
literatury polskiej 41/1, 243-250

1950

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Natomiast ustęp książki prof. Milewskiego, zawarty w paragrafie omawiającym zadania stylistyki subiektywnej, o muzyce słowa, jakoby będącej autonomiczną warstwą utworu artystycznego, znowu każe myśleć o owej poetyce symbolizmu, z której atmosferą wiąże się może szereg nastawień autora do języka artystycznego. W stosunku do konkretnych badań języka artystycznego, wyrosłych przecież w atmosferze językoznawstwa formalnego, a uprawianych może najintensywniej przez szkołę praską, poglądy autora wydają się zapóźnione.

Sprzeciw te nie zmieniają zasadniczej oceny książki jako pozytywnego i podniecającego wkładu w dorobek językoznawstwa polskiego. Praca T. Milewskiego, zwłaszcza w części historycznej, jest jasna bez trywializacji. Jest niezwykłym u nas objawem zainteresowań teoretycznych. Porządkuje też wiedzę posiadaną uprzednio i uczy wielu rzeczy nowych. Praca jest pasjonująca i prowokuje dyskusję. Wydaje się też, że od przełamania jej założeń należy zacząć nową drogę badawczą.

Maria Renata Mayenowa

L. A. Płotkin, PISARIEW I LITIERATURNO-OBSZCZESTWIENNOJE DWIŻENIJE SZESTIDIESIATYCH GODOW. Akademiya Nauk Sojuza SSR, Institut Litieratury (Puszkinskij Dom); Izdatielstwo Akademii Nauk SSSR, Leningrad — Moskwa 1945.

1

Książka prof. L. A. Płotkina o wielkim rewolucyjnym publicyście rosyjskim lat sześćdziesiątych, Pisariewie, zawiera nową, rewizjonistyczną ocenę nie tylko twierdzeń burżuazyjnych historyków literatury, zajmujących się Pisariewem, ale i dotychczasowego dorobku wiedzy radzieckiej w tym zakresie.

Działalność Pisariewa spotykała się z niezmiennie negatywną oceną zarówno we współczesnym mu czasopiśmiennictwie reakcyjnym, jak i w pracach burżuazyjnych badaczy kultury. Pisariew był dla nich wyrazicielem najskrajniejszych twierdzeń tzw. „nihilizmu”, „burzycielem estetyki”, głosicielem hedonistycznej moralności, „złym duchem literatury rosyjskiej”. Publicyści obozu „narodniczeskiego” lat osiemdziesiątych usiłowali natomiast przeciwstawić Pisariewa Dobroliubowowi, odrywając go tym samym od zaplecza ideologii demokratów rewolucyjnych.

Dopiero literaturoznawstwo radzieckie zainteresowało się naprawdę wszechstronnie Pisariewem, osiągając pełny obiektywizm w ocenie jego działalności. Rejestr badaczy radzieckich, traktujących w swych pracach o Pisariewie, mieści wiele wybitnych nazwisk. Wymienić należy chociażby W. Kirpotina (autora wydanej w r. 1929 pracy *Radykalny „raznoczyniec” D. I. Pisariew*), B. Koźmina (autora rozprawy *Pisariew i socjalizm*, pochodzącej także z r. 1929), W. Krużkowa, który w r. 1942 opublikował książkę *D. I. Pisariew*.

Płotkin niejednokrotnie podejmuje wszechstronną i obszerną polemikę z uczonymi radzieckimi, od dawna przeprowadzającymi gruntowne badania nad działalnością Pisariewa. Krytyczny stosunek do poprzedników-badaczy umożliwił Płotkinowi rozprawę z licznymi naleciałościami socjologizmu wul-

garnego i pozwala na dokonanie pełnej analizy marksistowskiej. Książka Płotkina reprezentuje ważne tradycje nauki radzieckiej, która w oczyszczającym ogniu krytyki i samokrytyki wykuwa adekwatną wiedzę o dziejach człowieka. Naukę radziecką cechuje bowiem ciągła, sumienna dyskusja naukowa, stałe wysubtelnianie narzędzi badawczych i uściślanie wyników analizy.

W pracy swej, dotyczącej historii krytyki literackiej, poruszył Płotkin szereg istotnych zagadnień epoki, która posiada olbrzymie znaczenie nie tylko dla dziejów rosyjskiej myśli rewolucyjnej, ale stanowi także niezwykle doniosły etap w historii postępowej myśli ludzkiej. Nauka radziecka z ogromną starannością i pietyzmem bada dzieje tzw. lat czterdziestych i lat sześćdziesiątych. Obóz działających w tych latach rewolucyjnych demokratów, spośród których liczni byli prekursorami marksizmu rewolucyjnego, odegrał doniosłą rolę w procesie formowania się postępowej ideologii społecznej. Lenin w artykule *Pamięci Hercena* pisał: „Składając hold Hercenowi widzimy jasno trzy pokolenia, trzy klasy społeczne, które działały w rewolucji rosyjskiej. Z początku — szlachta i obszarnicy, dekabryści i Hercen. Wąski był krąg tych rewolucjonistów. Dalecy oni strasznie od ludu. Ale dzieło ich nie zginęło. Dekabryści rozbudzili Hercena. Hercen rozwinął rewolucyjną agitację. Podchwycili ją, rozszerzyli, wzmocnili, zahartowali rewolucjoniści-rzniczyńcy, poczynając od Czernyszewskiego i kończąc na bohaterach *Narodnej Woli*. Szerszy stał się krąg bojowników, bliższa ich więź z ludem. »Młodzi szturmani nadiągającej burzy«. Oto jak nazywał ich Hercen. Nie była to jednak jeszcze burza...”

Radziecka historia kultury dostrzega w tej epoce potężny rezerwuwar tradycji rewolucyjnej, którą stara się szeroko upowszechnić w społeczeństwie socjalistycznym. Stąd olbrzymia ilość prac — od grubych tomów monografii do masowych broszur popularyzatorskich — zajmujących się przede wszystkim Bielińskim, Czernyszewskim, Dobroliubowem, Pisariewem. Postacie rewolucyjnych demokratów, ich ideologia i działalność praktyczna uzyskały szerokie, wyczerpujące oświetlenie w pracach badaczy radzieckich.

Prace te, poza instruktywnymi ogólnymi wytycznymi metodologicznymi, posiadają dla czytelnika polskiego doniosły praktyczny walor poznawczy: rzucają mianowicie pośrednio światło na tendencyjnie omijany i zaniedbywany przez burżuazyjną historię literatury nurt postępowy tzw. „literatury krajowej” lat czterdziestych, pojawiający się w związku z narastaniem rewolucyjnej fali wiosny ludów; rzucają światło na postępową ideologię drobnoszlacheckich rewolucjonistów lat sześćdziesiątych (zagadnień tych dotyczy ostatnio wydana praca Józefa Kowalskiego, *Revolucyjna demokracja rosyjska a powstanie styczniowe*). Kontakty między rewolucyjną myślą rosyjską i polską lat czterdziestych i sześćdziesiątych usprawiedliwiają pewne głębsze zainteresowanie czytelnika polskiego dla badań radzieckich dotyczących tego okresu.

Na rozprawie Płotkina obserwować można charakterystyczny rys nauki radzieckiej. Dokonywa ona mianowicie nie tylko gruntownej rewizji dotychczasowego osądu ideologicznego badanego zjawiska, ale podaje także obszernie umotywowane przewartościowanie jego doniosłości, ustala nową drabinę hierarchiczną. Nauka burżuazyjna przecenia niejednokrotnie znaczenie ilościowej objętości puścizny literackiej badanego pisarza. Oceniając doniosłość społeczną określonego zjawiska „na kilogramy”, skłonna jest pominąć pisarza, który

nie może się wykazać wieloma pozycjami książkowymi, czy też nie dożył sędziwego wieku. Stanowisko takie jest głęboko obce nauce radzieckiej. Pisariew żył 28 lat (z tego 4 lata i 6 miesięcy spędził w więzieniu), Dobroliubow umarł mając lat 25. Wiera Zasulicz pisała o nich: „Drogie są nam postacie tych dwóch młodzieńców, zaledwie stających w ślad za Bielińskim i Czernyszewskim na progu historii. Wcześniej zeszedli ze sceny także ich wielcy poprzednicy, ale przynajmniej zdążyli oni stanąć przed nami w całej swej potędze; ci dwaj jeszcze dojrzewali; nie można ich nawet sobie wyobrazić jako utwierdzających się na zawsze na tych pozycjach, na których zaskoczyła ich śmierć. W nich wszystko było jeszcze *im Werden*”. Nauka radziecka mierzy wielkość tych pisarzy nie ilością zapisanych stron lub długością życia, lecz ich rolą w procesie formowania się rewolucyjnej myśli, zasięgiem ich wpływu na społeczeństwo.

Na naszym gruncie introligatorskiej ocenie poddano Edwarda Dembowskiego, omijanego skwapliwie przez historiografię burżuazyjną tak z racji rewolucyjności poglądów i działań, jak i z racji krótkości żywota, który dziś czeka na obszerną monografię.

Działalność Pisariewa stanowi jedno z krańcowych ogniw w łańcuchu obejmującym rosyjskich demokratów rewolucyjnych. Jego dojrzała działalność publicystyczna przypadła na ciężki okres silnej reakcji carskiej po r. 1862, gdy nie żył już Dobroliubow (umarł w r. 1861), a Czernyszewski od r. 1862 przebywał w więzieniu, potem na zesłaniu, całkowicie pozbawiony możliwości oddziaływania na społeczeństwo. Pisariew — jak stwierdza nauka radziecka — nie wyszedł poza osiągnięcia Czernyszewskiego, nie odznaczał się jednak jego rewolucyjną konsekwencją; czasem czynił w porównaniu z Czernyszewskim krok w tył. Lenin charakteryzował Czernyszewskiego w następujących zdaniach: „Czernyszewski był nie tylko socjalistą utopijnym. Był on również rewolucyjnym demokratą, potrafił wpływać na wszystkie polityczne wypadki swojej epoki w duchu rewolucyjnym, przeprowadzając poprzez wszystkie przegrody i rogatki cenzury ideę rewolucji chłopskiej, ideę walki mas o obalenie wszystkich starych władz”, „Czernyszewski to jedyny prawdziwie wielki pisarz rosyjski, który umiał od lat 50-tych prawie do r. 1888 pozostać na stanowisku jednolitego materializmu filozoficznego... Ale Czernyszewski nie potrafił, słuszniej: nie mógł, z powodu zacofania ówczesnego życia rosyjskiego, wznieść się do poziomu dialektycznego materializmu Marxa i Engelsa”.

Dla działalności Pisariewa charakterystyczne były poważne sprzeczności wewnętrzne. Dlatego równie niewłaściwe jest czynienie z niego konsekwentnego rewolucjonisty i socjalisty, jak i negowanie jego postępowości, przypisywanie mu wyłącznie liberalistycznych tendencji tzw. „kulturniczestwa”, tendencji zmiany ustroju przez szerzenie oświaty szerokim mas ludowych, tendencji pokojowej propagandy kapitalistycznej drogi rozwoju Rosji.

Płotkin stwierdza, że np. w latach 1863—1864 — według świadectwa samego Pisariewa niebywale ciężkich dla demokracji rewolucyjnej — w światopoglądzie Pisariewa pojawiają się jednocześnie utopijne tendencje „kulturniczestwa” i tezy, świadczące dobitnie o tym, że Pisariew był zasadniczo zwolennikiem rewolucyjnej drogi działania. W późniejszym okresie np. obok zasad, wpływających z „oświeceniowego” idealizmu historycznego, pojawiały się w jego pracach próby uznania historycznej prawidłowości zjawisk walki klasowej itp.

Pisariew, podobnie jak Hercen, ewoluował od burżuazyjno-demokratycznych liberalnych złudzeń do uznania historycznej konieczności walki i zwycięstwa mas ludowych — i w tym leży jego wielkość. W epoce dyferencjacji politycznej, gdy liberalna burżuazja zawierała sojusz z carem, Pisariew stanął po stronie rewolucji.

Sprzeczności w światopoglądzie Pisariewa, będące odbiciem złożonych warunków historycznych, sytuacji, którą Płotkin charakteryzuje jako „tę epokę światowej myśli socjalistycznej, kiedy socjalizm z utopii stawał się nauką”, nie mogą posłużyć jako argumenty jakiegokolwiek oskarżenia Pisariewa o wsteczność.

Zanalizujmy — w ślad za Płotkinem — okoliczności, które ugruntowały sławę Pisariewa jako „burzyciela estetyki”.

W latach sześćdziesiątych toczyła się szeroka dyskusja między zwolennikami tzw. „poezji obywatelskiej”, społecznej, a obrońcami „czystej sztuki”. Stosunek wzajemny sztuki i życia był podówczas problemem najgoręcej dyskutowanym. Esteci oczywiście stawiali sztukę ponad życiem, głosząc tym samym jej apolityczność. Przeciwno tym urojeniom występowali ostro zwolennicy estetyki materialistycznej, wśród nich Pisariew. Dokonywali oni „rehabilitacji” rzeczywistości i „defetyzacji” sztuki. Pisariew stwierdzał, że „sztuka nie powinna być celem samym w sobie i że życie stoi ponad sztuką”. Wyglaszając w związku z tym wiele słusznych twierdzeń, Pisariew popadł jednak w pewne skrajności, negując możliwość istnienia estetyki jako samodzielnej nauki i zaprzeczając sensowi istnienia całych gałęzi sztuki. Stwierdzał niemożliwość ustalenia obiektywnych kryteriów w estetyce, a „rehabilitując” rzeczywistość przeczył społecznym funkcjom pewnych dziedzin sztuki. Problem stosunku sztuki i życia mógł być w pełni poprawnie rozwiązany tylko na gruncie materializmu dialektycznego, którym Pisariew oczywiście jeszcze nie operował. Te paradoksalne skrajności jednak wcale nie przeczą rewolucyjnemu znaczeniu innych elementów estetyki Pisariewa. Głosił on np. konieczność rozstrzygania zagadnień sztuki z punktu widzenia interesów mas ludowych, walczył przeciwko idealizmowi i mistyce w pojmowaniu sztuki, żądał od literatury obnażania przeciwieństw rzeczywistości społecznej, domagał się realizmu. Te dążenia odegrały ogromną rolę postępową i one decydują o rewolucyjnym wydzwieku systemu estetyki Pisariewa.

2

Praca Płotkina o Pisariewie posiada cenne walory dydaktyczne, jako przykład analizy marksistowskiej, subtelnej i zwycięsko rozplątującej trudności nasuwane przez skomplikowaną problematykę. Cechuje ją charakterystyczna dla nauki radzieckiej wysoka marksistowska świadomość metodologiczna, decydująca o nowatorskich, rewolucyjnych osiągnięciach naukowców radzieckich.

Książka Płotkina porusza i rozstrzyga kilka poważnych metodologicznych zagadnień analizy marksistowskiej.

Tytuł pracy określa jej szczegółowy zakres tematyczny: *Pisariew i ruch społeczno-literacki lat sześćdziesiątych*. Zadania rozprawy Płotkin precyzuje następująco: „zbadać ewolucję społeczno-politycznych, filozoficznych i estetycznych poglądów Pisariewa w jej związku z rozwojem rosyjskiej myśli spo-

tecznej lat sześćdziesiątych i ustalić historyczne znaczenie jego działalności". W zacytowanych zdaniach ujawniają się podstawowe problemy książki o Pisariewie: problem prądu społeczno-literackiego, problem ewolucji ideologicznej pisarza i problem stosunku do puścizny Pisariewa.

Trzon pracy stanowi ustalenie etapów ewolucji Pisariewa, periodyzacja jego działalności publicystycznej (rozdziały: *Początek pracy literackiej (1858—1861, Pisariew i Błogoswiętłow, Pierwszy okres pracy w „Russkoje słowo” (1861—1862), Drugi okres pracy w „Russkoje słowo” (1863—1865), Teoria realizmu, Drugi okres pracy w „Russkoje słowo” (c.d.), Polemika z „Sowremiennikiem” i Antonowiczem, Drugi okres pracy w „Russkoje słowo” (zakończenie), Problem proletariatu, Ostatni okres działalności Pisariewa*). Osobno zajął się Płotkin latami sześćdziesiątymi (rozdz.: *Lata sześćdziesiąte*). W osobnych rozdziałach potraktował także życiorys Pisariewa (rozdz.: *Biografia*) i jego poglądy estetyczne (rozdz.: *Estetyczne poglądy Pisariewa*¹). Rozdziały: wstępny i końcowy, poświęcone zostały zagadnieniom stosunku współczesności socjalistycznej do puścizny Pisariewa.

Problem prądu literackiego, kluczowy w różnych systemach metodologicznych, Płotkin rozwiązuje zgodnie z wytycznymi marksizmu-leninizmu.

Pojęcie prądu powstało na gruncie idealistycznej teorii kultury i zostało włączone w koncepcję falistego rytmu dynamiki kultury, a co za tym idzie, obciążone balastem błędnych sugestii ontologicznych. Hipostatyczne pojęcie prądu, metaforyczny skrót wielu zdań o realnych faktach kulturowych, otrzymały tu rangę bytu idealnego. W literaturoznawstwie tradycyjnym nie jest to tylko sprawa nieścisłości terminologicznych, lecz przekonania o realnej egzystencji prądu kulturalnego. Gruntowna i wyczerpująca krytyka też idealistycznej filozofii kultury, przepracowana zarówno przez klasyków marksizmu, jak i przez autorów wielu prac nowszych, uwalnia dziś od podejmowania zasadniczej polemiki z podstawowymi pojęciami idealistycznej wiedzy o prądach kulturalnych. Można tylko wskazać, że polemika przebiegałaby zapewne według schematu rozumowania Marxa, krytykującego w *Nędzy filozofii* „kategorie ekonomiczne” Proudhona.

Tradycyjne literaturoznawstwo w odniesieniu do zagadnienia prądu ideologicznego przejawilo dwie tendencje. Formalistyczna dążność do izolowania szeregów kulturowych kazała ograniczać się do rozważań nad prądem literackim. Idealistyczna szkoła historycznoliteracka usiłowała natomiast wmontować zjawisko literackie w szersze ramy zjawisk historycznych na zasadzie wewnętrznego podobieństwa wszelkich przejawów kultury określonej epoki historycznej. Tendencja ta w sposób najjaskrawszy uwydatnia się w burckhardtowskiej koncepcji „stylu”, formującego całokształt kultury epoki. Nauka radziecka dawno zwalczyła i odrzuciła wszelkie idealistyczne „zasady kształtujące”, nie negując oczywiście istnienia prądu społeczno-literackiego oraz pewnych podobieństw różnych ideologii na pewnym etapie historycznym. Stanowisko nauki radzieckiej znalazło swoje pełne odbicie w pracy Płotkina.

¹ Wydzielenie w osobnym rozdziale *Poglądów estetycznych Pisariewa* ma w książce Płotkina wyraźny charakter porządkujący. Rozdział gromadzi uwagi na tematy estetyczne, rozsiane w pracy przy okazji analizy ewolucji ideologicznej Pisariewa, i ma na celu ukazanie skończonego systemu estetycznego. Pisariew był przecież przede wszystkim krytykiem literackim.

Płotkin nie usiłuje wcale — jak to czynią niektórzy badacze idealisci — sprowadzić wszystkich ideologii do jednej, np. do filozofii, ani też — jak to się często złośliwie sugeruje badaczom marksistowskim — do wulgarnej jedności poglądów politycznych. Nie zacierając specyfiki środków wyrazu, jakimi operują poszczególne, odrębne ideologie, Płotkin określa precyzyjnie wspólne podłoże, na którym określone ideologie łączą się w zespół historyczny zwany prądem społeczno-literackim, na zasadzie podobnego funkcjonowania na danym historycznym etapie walki klasowej. Oczywiście, podobieństwo, a nawet tożsamość funkcji pozwala przetłumaczyć ideologie te na wspólny język dążeń klasowych.

Zgodnie z tymi założeniami rozumienia prądu literacko-społecznego, Płotkin nie traktuje Pisariewa jako wąskiego „specjalisty” pewnej gałęzi nauki, lecz jako ideologa rewolucyjnej demokracji rosyjskiej lat sześćdziesiątych. Płotkin zarysowuje bogaty obraz walk klasowych tego czasu, toczących się na terenie różnych ideologii. Na szeroko nakreślonym tle historycznym pojęcie prądu umysłowego lat sześćdziesiątych nasycy się konkretną treścią ówczesnych konfliktów klasowych. To nowatorskie, właściwe całej nauce radzieckiej, traktowanie prądu, kładące kres zawilościom dyskusji akademickich, daje możliwość rozwiązania wielu spornych na gruncie polskim zagadnień dotyczących prądu umysłowego.

Analiza ewolucji ideologicznej Pisariewa nasuwała szereg poważnych trudności metodologicznych, z których Płotkin wyszedł obronną ręką. Słuszne i marksistowskie wyniki osiągnął walcząc z praktykami socjologizmu wulgarne. Przejawiły się one w interpretacji działalności Pisariewa w dwojaki sposób. Kirpotin, uznając w badaniach literackich wulgarny prymat pochodzenia społecznego, usiłował wytłumaczyć działalność Pisariewa jego „różnorodnością”, zaprzeczył w ten sposób w dużej mierze jego związek z demokracją rewolucyjną i traktując jednolicie twórczość Pisariewa doszedł do stwierdzenia, że był on prekursorem ideologii „narodniczestwa”. W radzieckiej *Encyklopedii literackiej* znalazło się natomiast stwierdzenie, że Pisariew jest ideologiem „kapitalistycznej drogi rozwoju według schematu pruskiego”. Płotkin słusznie zauważa, że przy takim postawieniu sprawy nie ma obiektywnej różnicy między Pisariewem a Katkowem, apologetą „samodzierzawia”.

Na obydwu pracach zemścił się w zasadniczy sposób jeden z podstawowych niedostatków socjologizmu wulgarne: nieumiejętność dostrzegania i dialektycznego analizowania sprzeczności wewnętrznych, nurtujących twórczość pisarza. Płotkin ustrzegł się tego błędu, operując precyzyjnie leninowską analizą sprzeczności.

W artykułach o Tolstoju Lenin przekazał wzór marksistowskiej analizy sprzeczności w twórczości pisarza, będących odbiciem sprzeczności rozwoju historycznego. Lenin, przeciwstawiając się tendencjom potępiania Tolstoja w czambuł jako „reakcjonisty”, wydobyl z jego twórczości pozytywne elementy, cenne dla mas ludowych. Wytyczył on w ten sposób drogi rozwoju radzieckiej nauki o literaturze, która jako jedno z czołowych swoich zadań wysunęła odszukanie rewolucyjnej tradycji narodowej i ogólnoludzkiej oraz przekazanie jej i upowszechnienie wśród społeczeństwa socjalistycznego. Tych zadań nie można wykonać, traktując pisarzy jako monolity ideologiczne i nie uwzględniając nurtujących ich sprzeczności, zacierając historyczną specyfikę ich twórczości.

3

Monografia Płotkina stanowi dobry przykład analizy, wydobywającej wszystko, co twórcze i pozytywne, z dorobku pisarza, przykład właściwego stosunku społeczeństwa socjalistycznego do postępowej tradycji kulturalnej.

Jakie są dalsze konsekwencje naukowe błędnych założeń metodologicznych socjologizmu wulgarnego i słusznych — marksizmu?

W końcu XIX wieku w Rosji wykryły się dwa prądy: rewolucyjny marksizm i „narodnichestwo”. Genetycznie obydwie te prądy związane były z ruchem umysłowym przede wszystkim lat sześćdziesiątych.

W ideologii lat sześćdziesiątych współistniały zatem elementy potencjalnego „narodnichestwa” i potencjalnego marksizmu rewolucyjnego. Wynika stąd konieczność dokładnego ustalenia związków tych prądów z twórczością Pisariewa, rozstrzygnięcia pytania: którego z tych kierunków był on prekursorem? Kirpotin odpowiada kategorycznie: „narodnichestwa”. Płotkin natomiast, opierając się na wynikach subtelnej analizy sprzeczności, stwierdza, że Pisariew był prekursorem rewolucyjnego marksizmu. Na poparcie swej tezy przytacza Płotkin Leninowską charakterystykę ludzi lat sześćdziesiątych: „Podobnie jak »oświeceniowcy« zachodnio-europejscy, jak większość literackich przedstawicieli lat 60-tych, Skaldin² był zdecydowanym wrogiem pańszczyzny i wszystkich jej konsekwencji ekonomicznych, społecznych i prawnych. To pierwsza cecha charakterystyczna »oświeceniowca«. Druga cecha charakterystyczna, wspólna wszystkim »oświeceniowcom« — to gorąca obrona oświaty, samodzielności, wolności, europejskich form życia i w ogóle wszechstronnej europeizacji Rosji. Na koniec trzecia cecha charakterystyczna »oświeceniowca« to — obrona interesów mas ludowych, przede wszystkim chłopów (którzy jeszcze nie byli w pełni oswobodzeni lub tylko uwalniali się w epoce »oświeceniowców«), szczerą wiarą w to, że zniesienie pańszczyzny i jej relikwów przyniesie ze sobą ogólny dobrobyt i szczerą pragnienie współdziałania w tym procesie. Te trzy cechy składają się na istotę tego, co u nas nazywa się »dziedzictwem lat 60-tych« i ważne jest podkreślenie, że nie ma w tym dziedzictwie niczego narodniczeskiego”. Wszystkie wymienione przez Lenina cechy są w pełni charakterystyczne i dla światopoglądu Pisariewa. Indywidualne, samodzielne elementy tego światopoglądu także sprzeczne były z podstawowymi tezami ideologii „narodnichestwa”. Jako poglądy, szczególnie wrogie „narodnichestwu”, wymienić należy: uznanie ważności rozwoju przemysłowego nad agrarnym; propagandę nauk przyrodniczych i dążenie do zespolenia socjalizmu z przyrodznawstwem; akcentowanie ważności ruchu robotniczego, który według Pisariewa winien rozstrzygnąć podstawowe zagadnienia społecznej przemiany rzeczywistości, i wreszcie — stwierdzenie konieczności wniesienia do żywiołowego ruchu mas świadomości rewolucyjnej.

Przedstawiony przykład przewartościowania sądów, na których podstawie dokonywa się ustalenia pozycji ideologicznej pisarza, uwydatnia jaskrawo konsekwencje założeń metodologicznych.

² Lenin miał na myśli Czernyszewskiego.

Książka o Pisariewie, obfitująca w ciekawe i słuszne rozwiązania metodologiczne, stanowi także poważny etap w rozwoju badań radzieckich nad Pisariewem. Płotkin np. wciągnął w zakres swoich rozważań ponad 40 dotychczas nieznanymi artykułów i recenzji Pisariewa, pochodzących z wczesnego okresu jego działalności publicystycznej, co pozwoliło rozwiązać wiele zagadnień, dotyczących ewolucji ideologicznej „krytyka-trybuna” i przyczyniło się do przewartościowania ustalonych dotąd poglądów na „okres młodzięczy” jego pracy pisarskiej. Podobnie w wielu innych momentach wprowadza Płotkin elementy nowatorskiej interpretacji, przytaczając zazwyczaj szeroką i sumienną dokumentację.

Naukowa krytyka radziecka (Lewin w *Woprosach istorii*) zarzuciła książce przeakcentowania pewnych elementów światopoglądu Pisariewa (np. pochodzących z okresu wczesnej działalności publicystycznej) przy zdarzającej się niekiedy jednostronności w traktowaniu innych (Płotkin np. niestusznie umniejsza związek Pisariewa z pozytywizmem filozoficznym, co jest zupełnie oczywiste). Doprowadziło to do kilkakrotnego przecenienia doniosłości niektórych poglądów Pisariewa i do przyznania mu zbyt wysokiego stopnia rewolucyjności i socjalistycznej konsekwencji poglądów.

Niezależnie od drobnych usterek, praca Płotkina o Pisariewie uznana została za „wybitne zjawisko w literaturze z zakresu historii rosyjskiej kultury i myśli społecznej”.

Maria Janion

SAINT-SIMON I JEGO SZKOŁA W WYDAWNICTWACH RADZIECKIEJ AKADEMII NAUK

W serii *Prekursorzy Socjalizmu Naukowego* zjawiają się już po raz wtóry prace poświęcone utopistom francuskim. W r. 1947 wyszedł doskonały przekład *Doctrines de Saint-Simon. Exposition. Première année*, a w rok później dwa tomy *Dzieł wybranych* samego twórcy teorii. Akademik Wołgin zaopatrzył oba dzieła w obszerny wstęp, stanowiący przewodnik po całości i zarazem zwartą monografię o Saint-Simonie i jego uczniach.

Kolejność publikacji na pierwszy rzut oka wydać się może dziwna, tym bardziej, że zarówno *Enfantin* jak i *Bazard* pozwalali sobie na dość dużą bezceremonialność wobec dorobku mistrza. Nie tylko w całym szeregu zagadnień doprowadzili myśl Saint-Simona do końca, lecz niejednokrotnie łagodzili enuncjacje niewygodne dla szkoły lub wręcz sprzeczne z poglądami Ojców Nowego Kościoła. Nie trudno zresztą stwierdzić, gdzie kończy się *replâtrage* i gdzie zaczyna zniekształcenie, że nazwiemy rzecz po imieniu. Wystarczy wskazać na mistyczne zabarwienie, które uczniowie nadali racjonalistycznej koncepcji religii (według Saint-Simona — uogólnienie sumy naszej wiedzy o człowieku i świecie, według jego szkoły — zreformowane chrześcijaństwo ze wszystkimi atrybutami wyznania), i na podejrzane manipulacje z ideą wiecznego Boga. Ta ostatnia koncepcja stanowi wyłączną własność przywódców ruchu, nie można jej natomiast przypisać jego twórcy.